

**Oponentský posudek doktorské disertační práce Mgr. Jany Vobecké
„Spatial Dynamics of the Population in the Czech Republic 1989-2007“**

1. Obsah, zaměření a struktura disertační práce

Disertační práce Jany Vobecké se věnuje důležité otázce jak z hlediska sociální a ekonomické geografie, tak i obecnějšího sociologického pohledu na sociálně-prostorovou organizaci české společnosti a na změny, kterými tato organizace prochází v důsledku společenských změn vyvolaných zhroucením komunistického režimu v České republice. I když se tomuto tématu věnovala již řada českých autorů, Jana Vobecká přispěla významně svou prací k některým novým pohledům na transformaci sociálně-prostorové struktury České republiky. Zdařilo se jí to jednak přesným formulováním otázek, na které chtěla odpovědět, jednak aplikací sofistikovaných analytických metod. K tomuto prohloubení analýz nepochybně přispěl její studijní pobyt v Dijonu na Université de Bourgogne, UMR INRA – AgroSup Dijon. Tento pobyt nepochybně posílil komparativní přístup, řekl bych evropský přístup k celému tématu.

Disertace je logicky dobře uspořádána. Je rozdělena do tří základních kapitol, z nichž první se věnuje teoretickým konceptům, společenskému kontextu a vyjádření výzkumných otázek, druhá kvantitativní konceptualizaci prostoru a definicím prostorových kategorií, které použila autorka když prováděla své analýzy. Jádrem práce je prezentace výsledků analýz, které jsou shrnuty a diskutovány v nejrozsáhlejší třetí části disertace nazvané „Analýza prostorové populační dynamiky v České republice.“

Disertace je napsána v angličtině, která má vysokou kvalitu a je jasná. Myslím, že je jazykově na lepší úrovni, než český autoreferát autorky. Práce je doplněna velkým počtem appendixů obsahujících jak tabulky, tak i grafy, které umožňují kontrolu závěrů, k nimž autorka dospěla. V jednotlivých kapitolách jsou uvedeny nezbytné tabulky, grafy a důležité shrnující mapy, které prezentují autorčino rozdělení území České republiky do základních územních kategorií po linii město-venkov a jádro-periferie.

Na konci třetí kapitoly jsou uvedeny závěry práce. Jádrem jsou odpovědi na předem vyjádřené hypotézy. Po těchto odpovědích následuje krátká diskuse dosažených výsledků, ve které autorka formulovala podnětnou tezi o hodnotové orientaci populace České republiky: jde podle ní o „konzervativní dojížděče“, čili o lidi, kteří se nestěhují příliš rádi a mají pravděpodobně silnější vztah k lokalitě než lidé v jiných evropských zemích.

2. Teoretické koncepty, společenský kontext a výzkumné otázky

Autorka shrnula smysl své disertace do 6 bodů na str.11 a 12. V prvním bodu konstatuje, že koncentrace obyvatelstva probíhající za socialismu, se v post-socialistické společnosti změnila v rozptylování obyvatelstva. To považuje za hlavní tendenci v populační prostorové dynamice. Myslím, že je to příliš zjednodušený pohled na to, co se dělo jak ve 40letém období socialismu, tak ve zhruba 20letém období post-socialismu. Vyslovení takového soudu závisí totiž na úrovni (řádovosti) územních kategorií, které se srovnávají. V počátečních fázích socialismu byla silná ideologie „rovnoměrného“ rozvoje území celé země. Byla spojována s aplikací střediskových obcí (varianty Christallerovy teorie Zentralorte), přičemž počet těchto střediskových obcí byl neobyčejně vysoký. Cílem bylo zajistit co největšímu počtu obyvatel přístup k základním službám. To bylo ovšem ekonomicky nesmírně náročné a nerealistické. Postupně se proto během socialismu posilovala koncepce plánovitěho vytváření sídelních koncentrací na třech úrovních (1.regiónální sídelní aglomerace, 2.významná centra osídlení, 3.střediska obvodního významu mimo sídelní aglomerace). Postupně i v rámci socialismu se prosazovala ekonomie, v tomto případě v důsledku aglomeračních výhod. Autorka má pravdu v tom smyslu, že se soustřeďovalo obyvatelstvo do těchto tří center osídlení a že se vylidňoval venkov. Ale zároveň se posiloval koncept rovnoměrnosti, pomocí rozvoje velkého počtu okresních měst, nebo bývalých okresních měst. Až na výjimky všechna rostla. Vznikl typ osídlení, který jsem nazval „průmyslový venkov“. V České republice byl neobyčejně velký počet malých a středně velkých měst s průmyslem. Ta nebyla jen centry služeb, ale byla centry výroby a byla poměrně „rovnoměrně“ rozložena na území země. Tato hustá síť malých měst působí i dnes na naše regionální procesy.

Z pohledu makroregionálního, přidáme-li k tomu úspěšné omezování růstu Prahy, byla Česká republika tudíž spíše poměrně příkladem rovnoměrnějšího regionálního rozvoje. Přitom ovšem i nadále existovaly poměrně velké disparity mezi jižními a severními oblastmi republiky a pohraničím a vnitřními částmi země. Nicméně označit celé toto období za období koncentrace považuji za nepřesné.

Obdobně i při posuzování teze o „rozptylování“ v post-socialismu závěr závisí na řádovosti analýzy. Budeme-li považovat formující se metropolitní oblasti za jeden statistický celek (kategorii v autorčině pojetí), pak pozorujeme v post-socialismu poměrně silnou koncentrací obyvatel do těchto městských regionů. Je to podle mého soudu jen jiná, vyšší forma koncentrace-urbanizace. Obvykle bývá označována pojmem „dekoncentrovaná koncentrace“. Autorka má zároveň pravdu, jestliže zkoumá rozložení obyvatelstva na nižším stupni řádovosti, když oddělí suburbánní pásma od jádra. Pak dochází skutečně k tomu, co

označuje za dekoncentraci a rozptyl obyvatelstva. Tomu pak odpovídají i její výsledky analýzy migrace obyvatelstva České republiky. Nejvýraznější pohyb obyvatelstva skutečně směřoval do suburbánních regionů největších měst zejména Prahy. Autorka pak správně odhalila rozdíly mezi Prahou a ostatními velkými a středně velkými českými městy. Stěhování do suburbií v pražském metropolitním regionu je silnější než v ostatních městských regionech ČR. Opakuji: výsledky a jejich interpretace závisí na rozčlenění území do jednotlivých územních kategorií. Autorka se podle mého soudu zaměřila na to, co bych nazval „střední úroveň“ členění území (rozlišující části metropolitních regionů) a nezabývala se makrodimenzí.

Při makro-pohledu by zjistila řadu zajímavých skutečností, např. obrat v dlouhodobém trendu měřícím populační vztah Moravy a Čech. Morava dlouhodobě – mnoho desetiletí -, a zejména v období socialismu, zvyšovala podíl obyvatel sídlícího na jejím území. To souviselo nepochybně s geopolitickou situací země a nepochybně i s vojensko-strategickými úvahami. Konkrétně to bylo patrné na zanedbání Plzně a dalších západočeských měst. Zahraniční autoři si proto již v minulosti všimli posunu geografického centra obyvatelstva směrem na východ (srv. Kolaja). Po roce 1989 se demografická váha Moravy začala snižovat a váha Čech naopak růst. Zajímavé by z toho hlediska bylo také srovnání demografického vývoje některých částí jižních Čech, např. městského regionu Českých Budějovic s městskými oblastmi severních Čech. Jižní Čechy, přesněji řečeno některé její části (ze starší literatury - Korčák - známé jako typická depopulační oblast), se stávají oblastí, která roste.

3. *Hodnocení provedených analýz*

Kvalita autorčiny práce spočívá v její sofistikované analýze, poněkud slabší je její teoretický a historický přístup. Ke kvalitám její analýzy patří důraz na nodální členění území ČR, rovněž její diskuse členění území na venkov a město je velmi kvalitní a v kombinaci s nodálním přístupem jí vedla k inovativnímu pojetí toho, co je v ČR venkov. K zajímavým postřehům patří i její poukaz na podobnost sídelní struktury České republiky a Francie, a výklad této podobnosti. Z tohoto hlediska je také přínosem její rozčlenění území ČR do základních kategorií území (viz mapa). Toto rozčlenění, kdyby bylo důsledně aplikováno v regionální politice ČR, by vedlo k lepším výsledkům této politiky než postupy vycházející z administrativního členění území. Přínosem jsou autorčiny analýzy sociální skladby migrantů, zejména migrantů do suburbií a role jejich sociálního statusu, a její analýza specifických sociologických rysů suburbanizace Prahy. V této souvislosti je však škoda, že autorka neregistrovala četné práce o suburbanizaci Prahy, které provedl Martin Ouředníček se svým

tým. Ocenit je rovněž zapotřebí její postřeh o rozdílu mezi probíhající suburbanizací v ČR a v západní Evropě, kde vznikají muti-centrální městské aglomerace. S tezí o neexistenci counterurbanization souhlasím, ale je to konstatování tak trochu jdoucí proti jejímu tvrzení o probíhající „rozptylu“ obyvatelstva na území ČR. V této souvislosti by bylo zapotřebí se zamyslet, proč tezi o rozptylu nepodrobila autorka analýzou vývoje hustoty obyvatelstva na území ČR. Ocenit je zapotřebí rovněž autorčin závěr o tom, že v diferenciaci po linii město-venkov je důležitější hledisko demografické a sociální, kdežto v diferenciaci po linii regionální je významnější dimenze ekonomická.

4. Poznámky k závěrům práce

V závěrech práce se zamyslela autorka nad interpretaci svých sofistikovaných analýz. K silným částem těchto závěrů patří její vědomí závislosti současným regionálních procesů, včetně migrací, na zděděných sídelních strukturách. V sociologii se při analýze vlivu minulých struktur hovoří o path-dependency. A ta je v případě změn osídlení ještě výraznější než u ostatních sociálních a kulturních struktur. I její postřeh o tom, jak dlouho může působit zděděná struktura vytvořena za socialismu na soudobé regionální procesy je relevantní. Je ovšem zapotřebí uvědomit si, že 40 let socialismu bylo z hlediska vývoje sídelní struktury českých zemí vlastně poměrně krátkým obdobím.

Mám dojem, že radikální stanovisko zdůrazňující především rozptyl obyvatelstva, je v závěrech správně upraven na rozvážnější pohled. Zejména konstatování o minimálním růstu obyvatelstva ve venkovských oblastech ČR je zapotřebí ocenit. O nějaké výrazné desurbanizaci myslím nelze hovořit. Závěry jsou promyšlené a při hlubší znalosti historie osídlení českých zemí by patřily mezi jednu z nejzajímavějších pohledů na soudobé procesy regionálního vývoje.

5. Celkový závěr oponentního posudku

Doktorská disertační práce Jany Vobecké je nepochybně důležitým příspěvkem k analýze soudobých regionálních procesů v České republice. Autorka se zaměřila na prostorovou dynamiku obyvatel a zjistila řadu dosud neznámých skutečností. I když mám výhrady k interpretaci výsledků, zejména k tezi o rozptylování, považuji její práci za vysoce kvalitní. Není pouze příspěvkem k sociální a ekonomické geografii, ale obsahuje četné podněty i pro sídelní sociologii a sociologii města. Vřele doporučuji přijetí této práce jako práce doktorské.

V Praze 9.8.2010

Jiří Musil